

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Frötuna kyrka ligger strax söder om Norrtälje och är en av kommunens äldsta kyrkor. Kyrkan ligger som de flesta Roslagskyrkor vid vatten och är uppförd vid en stigning i terrängen vid den norra änden av Frötuna kyrksjö. Norr om kyrkan löper den gamla landsvägen.

Kyrkoanläggningen omfattas av en medeltida kyrka med sakristia och vapenhus och ett under stormaktstid tillfogat gravkor. Till anläggningen hör omgivande kyrkogårdar varav i den äldsta muromgärdade delen ingår två bevarade medeltida stigluckor samt ett under 1770-talet uppfört gravkapell. Till anläggningen hör en klockstapel uppförd på en höjd söder om kyrkan.

Vid infarten till kyrkan ligger ett äldre timrat och rödfärgat kyrkstall intill en nyuppförd, panelad och rödfärgad större redskapsbod. På andra sidan landsvägen ligger den f d kyrkskolan och lärarbostaden, nu privata bostadshus. I kyrkans närhet, söder om kyrkan, ligger den f d prästgården bl a omfattande en huvudbyggnad från 1700-talet påbyggd med en våning under 1800-talet och en flygelbyggnad, f d församlingshem, troligen härrörande från 1700-talet.

I kyrkans omgivning finns bebyggelse lämningar efter bytomter med gravfält och andra fornlämningar som tillsammans med den medeltida kyrkan och annan välbevarad bebyggelse utgör ett åskådligt exempel på en bygd med lång kontinuitet sedan järnåldern. Tre storgods har funnits i socknen; Björnö, Ösbyholm och Mellingeholm.

Namnet Frötuna antyder att kyrkan är uppförd på en plats som under hednisk tid var knuten till dyrkan av fruktbarhetsgudinnan Frö. Efterleden –tuna förknippas med indelning av områden. Tun i betydelsen gärdesgård kan i Frötuna haft sin ursprungliga betydelse Frös inhägnade kultplats.

Frötuna socknen var i äldre tid större än nu och här låg skeppslaget tingsställe. Om socknens rikedom under medeltid vittnar den fler gånger utbyggda och ovanligt stora landbygdskyrkan Frötuna kyrka.

2.2 Kyrkan

Frötuna kyrka härrör till sina äldsta delar från romansk tid, troligen slutet av 1100-talet. Den äldsta kyrkan hade en rektangulär form och en mindre sakristia. Medeltida murverk efter den äldsta kyrkan ingår i den nuvarande kyrkans mellersta travéer. Den romanska kyrkans sydportal med rundbågig sandstensomfattning är bevarad och leder numera till vapenhuset. Den äldsta, mindre sakristian revs under 1800-talet och dess placering märks genom lämningar i långhusmurens norra sida.

Efter 1200-talets mitt hade kyrkan blivit för liten och byggdes om till en salkyrka. Koret förlängdes åt öster som försågs med en trefönstergrupp med tegelomfattning. Till korets hörn flyttades den romanska kyrkans hörnkedjor av sandsten. Vid samma tillfälle byggdes den nuvarande sakristian med tegelvalv.

Under 1330-talet förhöjdes hela byggnaden med tegel och fick en högre, gotisk resning. Tegelförhöjningen är synlig längs med hela kyrkan fram till den västra tillbyggnaden.

Vid 1400-talets mitt slogs de unikt konstruerade stjärnvalven med breda ribbor. Under senare delen av samma århundrade byggdes det stora vapenhuset till. Gaveln försågs med en spetsbågig blinding med tegelomfattning.

Under 1400-talet förlängdes kyrkan åt väster. Tillbyggnaden var troligen avsedd att bära ett torn men som aldrig kom till utförande, istället fick den samma höjd som den övriga kyrkan och försågs med en tegelgavel. Tegelgaveln är försedd med blindingar i form av trappstegsfris, vapensköldar samt en spetsbåigt nisch. Möjligen kan blindingarna ursprungligen ha varit försedda med målningar.

Kyrkan är uppfört av oputsad kluven gråsten med tegel i röstena och 1300-talets förhöjning. Dörr- och fönsteromfattningar är slätputsade och avfärgade vita. Taken är, med undantag för gravkoret, sadeltak med höga fall och har sedan medeltid täckts av spån. Takstolarna i västra tillbygget synes vara ursprungliga. I övriga kyrkan förefaller takstolar bestå av äldre och nyare lagat och hopskarvat material.

Under stormaktstidens 1600-tal byggdes det s k Löwenska gravkoret, även kallat Ösbyholmsgravkoret, till på kyrkans södra sida av Casper Otto Sperling, ägare till Rådmansö och Ösbyholm. Gravkor var under stormaktstiden vanliga tillbyggnader till medeltida kyrkor. Förebilden till Löwenska gravkoret var sannolikt Riddarholmskyrkans gravkor. Koret är byggt av tegel med profilerad, putsad takfotsgesims på sandstenssockel med spåntäckt karnisformad huv krönt av lanternin och spira av plåt. Ursprungligen var koret putsat och målat i tegelimiterande målning. Rester av bemålad puts finns bevarat under korets södra fönster. Korets fönsteröppningar är svagt spetsbågiga i vitputsade nischer. Fönsterna är blyspröjsade i järnsmideskarmar med smidesrosor.

Kyrkan har två ingångar, en genom vapenhuset och en genom västgaveln. Vapenhusets ingång är svagt spetsbåigt med rundbåigt, vitputsad tresprångig portal försedd med en rundbåigt svarttjärad bräddörr med kraftiga gångjärnsbeslag. Trappan i granit med svart smidesräcke är utförd under senare år.

Fönsterna är rundbågiga försedda med järnsmideskarm och blyspröjsade glas. Fönstrens solbänkar är av tegel täckta med svartplåt.

Under 1700-talet sattes mellanfönstret i korets trefönstergrupp igen och de två yttersta vidgades och försågs med sandstensomfattningar. År 1914 framtogs mellanfönstret upp som en nisch och visar 1200-talets fönsterform. Ytterligare förändringar av fönster utfördes under 1700-talet då korets södra fönster gjordes om.

Kyrkorummet har en medeltida karaktär med höga vitputsade stjärnvalv och vitputsade väggar med konsekrationkors. Kalkmålningar framställande S. Kristoffer med kristusbarnet daterade 1503 i långhusets västra del, ett större antal medeltida träskulpturer samt dopfunten i kalksten av höggotisk typ förstärker kyrkans medeltida prägel. Särskilt vapenhuset har en medeltida karaktär med bevarat, delvis rekonstruerat, skrank av tegel avgränsande ett under 1400-talet inrett kapell med altare och kalkmålningsförsedda valv. Skranket är unikt i sitt slag men även vapenhusets sydfönster är en sällsynt företeelse. I vapenhusets är markerat en nisch efter en av den romanska kyrkans sydfönster och den romanska kyrkans sydportal med sandstensomfattning är bevarad och försedd med en medeltida bräddörr med järnbeslagning, nyckelskylt och dörring. Kapellet hade kontakt med kyrkorummet genom en glugg, nu igenmurad, som gav dem som inte fick beträda kyrkan möjlighet att följa gudstjänsten.

Möjligen kan kapellet varit avsett för Sten Sture d ä som år 1488 bannlystes av påven och inte hade rätt att beträda kyrkorummets. Vapenhusets stjärnvalv dekorerades med kalkmålningar i den sk Tierpsskolan framställande evangelistsymbolerna intill Sten Stures och hans hustru Ingeborg Totts vapensköldar och har aldrig varit överkalkade. Alternativt kan kapellet ha disponerats av det S:t Olofsgille som fanns i socknen. Vapenhuskappellets altarprydnad utgörs av ett prästepitafium i renässans.

Kyrkans fasta inredning präglas i huvudsak av 1700-talet. Altaranordningen med skulpturalt utformat altare, altarring och korbänkar men även den slutna bänkinredningen samt predikstolens trappa och dörr är utförda av Norrtäljesnickaren Dahlström under 1700-talets andra hälft. Altartavlan utgörs av en oljemålning framställande Kristus på korset i snidad, förgylld ram skänkt av familjen Löwen 1759. Nummertavlorna härrör från 1700-talet med snidade, förgyllda rokokoramar. Läktaren härrör från 1725 med dekorativa senbarocka målningar på undersidan. Till 1700-talet hör även bänkpyramider, ett marmoreringsmålade dopställe av trä och ett votivskepp.

Predikstolen i barock är äldre och hör till 1630-40-talet. Till 1600-talet hör korgolvets kalkstenshällar och de rikt skulpterade begravningsvapnen i Löwenska gravkoret till minne av ätterna Sperling, Tott och Lützw.

Till 1800-talet hör orgelfasaden med nytt orgelverk 1916. Orgelverket är känt för sina stråkstämmor.

2.3 Kyrkogården

Den äldsta kyrkogården omgärdas av en kallmurad bogårdsmur uppförd 1805, troligen på rester av en äldre mur. Kyrkogårdens sträckning inom bogårdsmuren följer sannolikt sin medeltida utbredning. Längst bogårdsmurens insida växer en trädkrans utgjord av hamlade lindar.

Kyrkogården täcks av gräs med grusade gångar. Gravarna närmast kyrkan representerar i ovanligt välbevarat skick 1800-talets och förra delen av 1900-talets begravningsmed med ett ovanligt stort antal bevarade grusgravar med stenram.

Kyrkogården utvidgades utanför södra bogårdsmuren år 1954 och förbinds med den äldre kyrkogården av en trappa. Den utvidgade delen utgörs av gräskvarter indelade med grusgångar och häckar med gravvårdar i rader. Utvidgningen gränsar åt norr mot bogårdsmuren och i väst och söder växer en granhäck. I öst ingen avgränsning utom en ingång genom grindstolpar av fogad granit med tälttak av kopparplåt försedd med smidesgrind.

Ytterligare en utvidgning utfördes öster om kyrkan omkring år 1995. Utvidgningen omgärdas av häck och utgörs av gräskvarter indelade med grusgångar och häckar.

Under senare år har en minneslund, med utsikt över kyrksjön, anlagts intill västra bogårdsmuren. Minneslundens form och omgärdas av ett lågt smidesstaket.

2.4 Östra stigluckan

Av de ursprungligen fyra stigluckorna är den östra och den norra bevarade. Den östra stigluckan, murad i gråsten, härrör från 1500-talet och var ursprungligen putsad.

Portöppningen har en rak avslutning med vitputsade omfattningar. Ingången är försedd med en senare järnsmidesgrind. Taket är ett sadeltak med högt fall och täcks av spån.

2.5 Norra stigluckan

Den norra stigluckan härrör från medeltiden. Stigluckan är uppförd av tegel lagt i medeltida förband och är oputsad. Portöppningen är rundbågig och ensprångig försedd med en tjärad bräddörr med dekorativ, smidd nyckelskylt. Invändigt är stigluckan välvd och försedd med ursprungliga bänknischer i stickbågiga nischer. Stigluckans sadeltak täcks av spån.

2.6 Transformator

I liv med bogårdsmuren, intill den norra stigluckan, är en transformator av tegel uppfört under 1920 – 30-talet. Åt norr har byggnaden två tjärade rundbågiga bräddörrar. Stigluckans tälttak täcks av spån.

2.7 Gravkor

Intill den östra stigluckan är ett gravkor uppfört i liv med bogårdsmuren. Gravkoret, för närvarande bårhus, uppfördes år 1770 av greve Tord Bonde. Byggherrens initialer är utförda av svartmålade ankarjärnsslut över ingången och på motsvarande sida byggåret MDCCLXX.

Gravkoret är slätputsat och vitt avfärgat på sandstenssockel. Det karnisformade tälttaket täcks av svartmålad plåt krönt av ett kors. Korets fönster är stickbågiga försedda med småspröjsade, enkla, rödmålade träbågar samt järngaller invändigt.

2.8 Klockstapel

Klockstapeln är uppförd år 1812 på en höjd söder om kyrkan av kyrkvaktaren Carl Westerberg. Westerbergs initialer är inskurna på klockstocken och året 1812 är utstansat i klockstapelns vindflöjel.

Klockstapel står på en stengrund och är klädd med bred, rödfärgad lockpanel delvis med vattenavrinningspår. I övre delen slät, rödfärgad panel med svarta, rusticerade hörnkedjor och svarttjärade ljudluckor. Stapelns utställda delar är klädda med svarttjärad spån. Den spåntäckta, svängda takhuvan kröns av en kula med flöjel. Ingången utgörs av en svarttjärad bräddörr av stående brädor med kraftiga gångjärnsbeslag.

I stapeln hänger två klockor. Den stora klockan härrör från år 1665 och den lilla från år 1669.

2.9 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kyrkoanläggningen med den i flera etapper utbyggda kyrkan samt gravkor och stigluckor utgör en ovanligt väl sammanhållen och harmonisk anläggning där samtliga ingående byggnader är välbevarade och omistliga för helheten. Till anläggningens ålderdomliga karaktär bidrar den äldre bogårdsmuren, trädkransen och de kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna med stora miljöskapande värden.

Den ovanligt stora landsbygdskyrkan har med sina oputsade gråstensmurar med tegelinslag och höga takfall täckta med spån en ålderdomlig karaktär och visar på ett ålderdomligt byggnadsskick vilket bidrar till kyrkans stora byggnadshistoriska värde. Kyrkans byggnadsarkeologiska lämningar och spår efter utbyggnadsetapper visar kyrkans byggnadshistoria på ett ovanligt tydligt sätt och har ett pedagogiskt värde.

Löwenska gravkoret, tillbyggt Frötuna kyrka under stormaktstiden, är uppfört med Riddarholmskyrkans gravkor som förebild och är representativt för sin tids tillbyggnader av medeltida kyrkor samt har med sin tidstypiska utformning ett arkitekturhistoriskt värde. Löwenska gravkoret med sin huv och spira bidrar tillsammans med det fristående Bondeska gravkoret till kyrkans arkitektoniska värde och kyrkans identitet.

Kyrkorummets medeltida karaktär med unika stjärnvalv och kalkmålningar, träskulpturer och dopfunt bevarade från tiden omfattas av stora byggnads- och konsthistoriska värden. Det medeltida kyrkorummet präglas i huvudsak av sin till färg och form väl sammanhållna 1700-talsinredning.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Kyrkan bevarar till sin helhet medeltida murverk, valv och planform och utgör ett byggnadsverk av mycket stort byggnadshistoriskt värde.
- Kyrkan har sedan medeltiden täckts av spån, ett idag ovanligt taktäckningsmaterial.
- Långhusets och vapenhusets aldrig överkalkade kalkmålningar härrör från tiden omkring 1500 är unika och omfattas av stora konsthistoriska värden.
- Vapenhuset, sedan medeltid inrett till kapell, med bevarat skrank är unikt.
- Kyrkans fasta 1700-talsinredning utförd av snickaren Dahlström i tidstypisk utformning är av hög kvalitet och omfattas av stora konsthistoriska värden.
- Kyrkan är rik på medeltida träskulptur av hög kvalitet och omfattas av stora konsthistoriska värden.
- Gravkorets rikt skulpterade begravningsvapen över traktens adelsmän från stormaktstidens 1600-tal och har stora person- och konsthistoriska värden.
- Medeltida stigluckor är sällsynta byggnadsverk. Anläggningens medeltida stigluckor är välbevarade sedan byggnadstiden och utgör stora byggnadshistoriska värden.
- Den äldsta kyrkogårdens bogårdsmur visar på äldre tiders byggnadsskick samt följer den medeltida kyrkogårdens utbredning omfattande anläggnings- och byggnadshistoriska värden.
- Flera av kyrkogården gravvårdar och gravplatser har en ålderdomlig utformning som minner om ett äldre gravskick och omfattas av person-, lokal- och konsthistoriska samt miljöskapanden värden.

2.10 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Ericson, Anna-Karin, 1996, reviderad av Almqvist, Boel, 1999, Frötuna kyrka, Riksantikvarieämbetets byggnadsregister, www.raa.se

Wilcke-Lindqvist, Ingeborg, Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, Uppland, Band II, Häfte 3, Frötuna och Länna skeppslag, Stockholm, 1945

Wilcke-Lindqvist, Ingeborg, Upplands kyrkor, Konsthistorisk vägledning, Del VIII, Frötuna kyrka, Uppsala, 1964

Boëthius, Ulf, Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län, Uddevalla, 1980